

Geçmişten Günümüze

ŞEHİR ve KADIN

I

Editör
Prof. Dr. Osman KÖSE

Samsun - 2016

İslam Şehirlerinde Mahremiyetin Mekan'a Yansımaları

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ
Selçuk Üniversitesi / Konya

*“Utanırdı burnunu göstermekten süt annem
Kızım giydiği kefen bezine mahrem
Ey tepetaklak ehram, başı üstüne bina
Evde cinayet, tranvay arabasında zina”
Neceip Fazıl Kısakürek*

Mekan sadece çevresel ve mimarı kaygıdan ibaret değildir; tam aksine değerlerimiz, inançlarımız ve hayatımıza nüfuz eden bir parçamızdır. Değerlerimize ve inançlarımıza göre yapılanmış bir çevre olarak şehir bütün toplumlarda, insanın iç dünyasının dışa yansımalarıdır. Yaygın deyişle: “içiniz nasılsa, dışınız da öyledir”. Bu anlamda şehir iç dünyamızdaki hayallerin, hassasiyetlerin, stratejilerin ve ideallerin maddi olarak dışımızda somutlaşmasıdır. Her toplumun ve her medeniyetin şehir prototipleri, fiziki yapısı, mimarisi zorunlu olarak farklılık arz eder. İçinde yaşadığımız mekan adeta ruhumuzu yansıtan aynaya dönüşür; onun imgesel yanına işaret eder, kendini mekanda gösterir. Bu karşılıklı bir ilişkidir. “Önce biz binalarımızı biçimlendiririz, sonra da binalar bizi”. “*Meskenlerimizi biz yaptığımızı zannederiz, ama aslında bizi yapan meskenlerimizdir*” dolayısıyla mekan ile interaktif bir ilişki içindeyiz. Bundan dolayı her medeniyet mutlaka kendine özgü bir mekan tasavvuruna sahiptir. İslam şehirlerini de şekillendiren ve ona fiziki formunu kazandıran aslında doğrudan İslam metafiziği ve onun Müslüman toplumun ortak ruhundaki ve iç dünyasındaki yansımasıdır.

Bu yazı cinsiyet örüntülerinin mekana nasıl yansıdığını ve mahremiyet bağlamında ne tür düzenekler üretildiğini tarih, mimari gibi farklı disiplinlerin sunduğu imkanlar eşliğinde konuyu açıklamayı hedeflemektedir. Mekanın oluşmasında ve tasarımında mahremiyetin etkisi, ev, sokak, mahalle, şehir gibi iç içe girmiş halkalarda mahremiyetin tezahürüne dikkat çekilecektir. Bu yazı mahremiyet-mekan ilişkisinde bir karara varmaktan çok, bu konunun detaylarına dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Daha özeldir İslam şehirlerinde mahremiyetin nasıl uygulandığı, nasıl tatbik edildiği, nasıl bir mahremiyet anlayışı üzerinde hareket edildiğini tespit etmeyi ve mahremiyetin tezahürleri üzerinde tarih, mimari gibi disiplinlerin sunduğu imkanlar eşliğinde konuya farklı açılımlar sağlamaktır.

Mahremiyetin Tanımı ve Önemi:

Harem, sözlük anlamıyla bir mabet ya da kutsal alan olup “Dokunulmaz”, “Gizlilik” ve “Mahremiyet” anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Pierce'ye göre harem sadece İslam devletlerinde ve Osmanlı'da değil, Asur ve Bizans saraylarında da bulunurdu (Peirce 1993:36). Mahremiyet, genel girişin denetim altında olduğu ve içinde belirli davranış biçimlerinin yasak olduğu bir mekânı anlatır. Bir hanenin özel yaşamına ilişkin bölümlerine ve uzantısı olarak burada yaşayan kadınlara da harem deniyor olması, İslamiyet'in bu bölümlere özellikle, hane kadınlarıyla belirli bir kan bağının dışında kalan erkeklerin (namahrem) girişini kısıtlamasından kaynaklanır.

Köken itibarıyla, “yasaklamak, men etmek, mahrum etmek, mümkün olmamak, el sürmemek, herhangi bir şeyi terk etmek, kişinin namusunu koruduğu yakınları, saygı gösterilecek şey” manalarındaki haram kelimesinden türeyen mahrem ise “yasaklanan, haram olan şey, kutsal, mukaddes” anlamlarına gelir. Mahremiyet ise aynı kökten gelip, gizlilik, bir şeyin (mahrem) gizli hali anlamlarını içermektedir. Kelimenin kökü olan “hürmet” ve bu kökten türemiş olan “harîm” ile kelimenin etimolojisi,

“dokunulması ve ihlal edilmesi helal olmayan şeyleri” ifade etmek için kullanılmaktadır. Mahremiyet, kişilere, ailelere hatta topluma mahsus özel alanların dokunulmazlığıdır. Esas olarak “rahimiyettir”. Din kadını mahrem ve ziynet olarak tanımlar ve rahimiyetine alır. Burada kadın rahim-rahmet, merhamet kelimeleri ile düşünülmüştür. Şer’î bir hüküm olan mahremiyet kavramının, mahrem kavramına nispet edilen anlamlarıyla ilgili olarak, başta aile hukukuna ilişkin konularda kullanıldığı görülmektedir. Mahrem ve mahremiyet kavramları, kadın erkek ilişkilerinde özel bir kullanım kazanmış, özellikle cinsel dokunulmazlık alanı içerisinde algılanmıştır. Bunun içindir ki, mahremiyetin muhafazası, insandaki ar ve hayâ duygusunun korunmasının bir tecellisidir.

Mahremiyet, toplumumuza özgü bir kavram değildir; evrenseldir. Bütün toplumlar, ülkeler, dinler, etnik gruplar aslında mahremiyet üretirler. Mahremiyetin olmadığı bir toplum yoktur. Ancak, mahremiyetin mekansal imkanlar ve kültürel talepler doğrultusunda sınırları ve şekilleri, boyutları toplumlara, inançlara göre değişmektedir. Batı toplumları mahremiyeti, daha ziyade “özel hayat” ve “özgürlük” olarak görmekteler. İslam toplumları ise kamu-özel hayat ayrımını daha çok mahremiyet ekseninde tanımladığından İslam’ın aile hayatına ve mahremiyete verdiği önem hiçbir topluluk ve inançla kıyaslanamayacak kadar gelişmiştir. Tüm kültürlerde mahremiyeti düzenleyici kurallar bulunmakla birlikte, mahremiyetin düzenlenme şekli ve mekanizmaları kültüre özgüdür. Edward T. Hall’in deyişiyle ‘her kültürde farklı duymasal dünyalar (görme, koklama, duyma, dokunma, vb.) yüceltilir ve farklı mekanizmalar kullanılır’(Hall:1966, 1-2, 112). Sınırlarımızı, mesafemizi, duyarlılıklarımızı gösterdiğimiz ve yorumladığımız alan mekanda kendini gösterir. Her kültür ve toplum kendi tecrübe ve değerlerine göre tarih mesafesini ona göre ayarlamaktadır. Mesela İslam toplumlarında mahremiyet erkeğin bakışını dikkate aldığından mahremiyeti “*görme mesafesine*” göre ayarlarken, batı medeniyeti kadının “*dokunma mesafesini*” esas aldığından mahremiyetin mesafesini ve şeklini de ona göre ayarlamıştır. Bir erkek egemen bir toplumda kadını korumaya çalışırken, diğeri kadın egemen bir toplumda “*kadını sınırlama*” noktasından hareket etmektedir.

Bireysel olarak baktığımızda mahremiyet yine insanların inanç, çevre ve bilinçleri çerçevesinde değişmektedir. mahremiyet, özellikle aile hayatımızda oldukça hassas olduğumuz bir durumdur. Evlerimizin girişi, odaların formu mahremiyetin izlerini taşımaktadır. Lakin sokaklara, caddelere ve şehre baktığımızda mahremiyetin yok olmaya yüz tuttuğunu üzümlere görmekteyiz.

İslam şehirlerini anlamak için formek kurumlar ya da fiziki yapılardan ziyade onlara hayatîyet kazandıran metafizik arka planı doğru tespit etmek gerekir. Bu metafizik arka plan görünürdeki maddi yapıyı belirleyen görünmez olan iç yapıdır ve ona varlık kazandırır. Bu bakımdan İslam şehirlerini anlamak için öncekle “mekan değil, işlevi temel olarak bu iç yapı anlaşılabilir. İslam şehrindeki sınırdan bir ev, maddiliğinin ötesinde ayrı semboller, yaşam klavuzu, kültürel kodlar, uyulması gereken talimatlar ve bütün bunların yaşanmış halidir.

Mahremiyet, cinsiyet ve mekanın tasarımında sosyal hayata yansıtılmasında din en temel belirleyicidir. Çünkü din bireye zaman ve mekan bağlamında tanımlamalar ile sistemli bir dünya görüşü, hayat tarzı, değerler sistemi ve bakış açısı sunar:evinde, sokağında, mahallesinde yapılanması bu dünya görüşünün ürünüdür. Mekan sadece mimari bir kaygıdan ibaret değildir, aksine değerlerimizi, inançlarımızı, hassasiyetlerimizi, stratejilerimizi yansıtan bir parçamızdır. Bundan dolayı İslam şehirlerinde kadın-erkek ilişkileri, mahrem alanların tanzimi, meşruiyetini dinden almıştır. İslam şehirlerinde mekanı belirleyen en temel görünmez unsur olarak mahremiyete ilişkin konular gündelik hayatın detaylarına ve derinliklerine öylesine sinmiştir ki, diğer sektörlerden ayırt edilemeyecek derecede insan hayatının detaylarında eritilmiş vaziyettedir. Bu özelliğinden dolayı İslam şehirlerinin görünmeyen şekillendiren ve İslam şehirlerinin yapılanışını ve görüntüsünü belirleyen “*kök paradigma*” mesabesinde dir. Her ne kadar mahremiyet meselesinin ana temasını kadın oluşturuyorsa da, *mahremiyet* konusunu sadece kadının görünürlüğü açısından değerlendirmek sınırlı bir yaklaşımdır. Mahremiyeti kadına indirgeyen bir bakış açısı, İslam toplumunun grammerinin ve toplumsal yapısının derinliklerinde yatan sayısız bileşenlerini es geçmez, toplumun bazı hayati tanımlamalarını ve sınırlılıklarını göz ardı eder. Bizim hipotezimize göre mahremiyet anlayışı, İslam şehirlerinin ince detaylarına kadar etkili olmuş örtük bir hassasiyeti temsil eder; kapı tokmağında, avlu duvarına, ev planından, çarşıda mesleklerin yapılanışına, pencerelerin yönünden, çıkmaz sokaklara kadar şehrin fiziki planını, insan ilişkilerini belirleyen bir etkiye sahiptir.

Endülüs İslam şehirleri üzerine yaptığı çalışmalar ile bilinen Auguste De Montequin, modernizmin

tezahürleri ile geçmiş İslami merkezler arasında bir karşılaştırma yapmış, burada iki yaklaşımın ayrıntılı analizini İspanya şehirleri hakkındaki incelemeleri sonucunda şu hükmü vermişti: “*Geleneksel İslam şehri, hayatın mahremiyeti ve onun dini anlamı üzerine kuruludur; onun dış görünüşü ve çevresi bu düşünceye dayanır. Klasik İslam şehri, mahremiyet, tarafsızlık ve dindarlığı açısından bütün Müslümanların Allah katında eşit olduğunu gösteren büyük bir semboldür. Bu ‘eşitlik’, dindarlık ve mahremiyet terimleri, tabii ki batılı epistemolojiden farklı tanımlanmak zorundadır...*” (Montequin:1987, 16)

Osmanlı şehirlerinde mahremiyet konusunu inceleyen Fikret Yılmaz, “*XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair*” başlıklı makalesinde tam da bu konuya değinerek Osmanlı toplumunu anlamamanın ve çözümlemenin yolu olarak toplumsal düzen içinde hakim olan, davranış akışkanlıklarına yön veren kavramlaştırılabilir alanlar bulunduğundan söz eder. Bu alanları yapılandıran zihniyeti çözümlenebilmenin yolu olarak kavramları tartışmanın önemini vurgulayarak şöyle der: “*XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunu anlamamanın ve çözümlemenin yolu buradan geçiyor. Bu nedenle, Osmanlı toplumunda özel alanın ve mahremiyet algısının sınırlarını tespit etmek, o toplumu oluşturan insanları tanıma iki açıdan işlevli görünüyor*” (Yılmaz: 2000, 92) Yazar burada kamusal ve mahrem alan ayrımının kültürün tanımlayıcı işlevi olduğunu belirtmektedir.

2-Mekan ve Medeniyet

Juan Campo İslam şehirleri hakkında yaptığı bir çalışmada şöyle der:“*İslam’ın kuruluşu, İslami konutsal mekanın kuruluşu, tahsisi ve gelişmesi ile yakından alakalıdır...*”(Campo:1991, 65). İslam şehirinde hiçbir şey tesadüfe bırakılmamıştır, ya hukuki yaptırımlarla sınırlandırılmıştır, ya da kültürel hafıza ve köklü gelenekler ile belirlenmiştir.

Şehirler dönüşüp değişirken, mekana ilişki değerler, inançlar ve medeniyet ufku değişmez. Çünkü bunlar bir medeniyet dünyasının mekanı belirleyen sabiteleridir. Eğer siz mekanı, mahalleyi, çarşığı, sokağı, evi kendi sabitelerinize göre inşa etmezseniz, başkasının mekânını inşa etmiş olursunuz. Dolayısıyla özgün bir toplumun evi, sokağı, mahalleyi, çarşısı ve sokağı da kendine göredir. Mekana kimliğini veren “*medeniyet ufkudur*”; değerler, inançlar, zihniyetler ve bütün bunların birleşiminden medeniyet oluşun medeniyet ufku ve bakış açısı, mekanı ve mahremiyetin sınırlarını belirler. Bu yüzden de mekânlar, bizim en temel değerlerimizi inşa ettiğimiz ve gösterdiğimiz yaşayan canlı bir anıttırlar. Dünya değişirken, mekanı yeniden yorumlamamızı sağlayan ve üretmemize imkan veren şey, yukarıda bahsettiğimi medeniyet ufkuna bağlı ve duyarlı yeni bir mahalle, sokak ve ev tasavvuru geliştirebilmektir (Alver:2007, 81-82).

Osmanlılarda kamu hakkının ve mahremiyetin korunması, yapılaşmanın denetimli şekilde gelişmesi, şehir görünümünün estetik bir biçime kavuşabilmesi veya var olan eski biçimin değişikliğe uğramaması için devlet tarafından zaman zaman birtakım kanunlar (fermanlar) çıkarılmış, nizamlar konulmuş ve geleneksel yapı korunmaya çalışılmıştır. Mesela, “Medeni kanun Mecelle’deki düzenlemelerde kadının mahremiyetinin korunmasına örnek teşkil etmektedir. Kadınlara ait yerler olarak tanımlanan (makarr-ı nisvan) mutfak, kuyubaşı ve avluların bir başka komşu evinden görülmesi yasaklanmıştır. Diğer bir evin kadınlara ait mekânlarını gören komşu, duvar ya da tahta perde yaptırarak görüşü engellemek ve verdiği ‘zararı’ telâfi etmek zorundadır” hükmünü getirmiştir. (Alkan : 1990, s. 88)

Osmanlı’daki bu değişim sürecine yakından bakılırsa Tanzimat’la birlikte ilk defa kadınların konumu, yani mahremiyet ve kamusal alandaki yerleri ile kadının özgürleşme problemi üzerine düşünölmeye başlandığı, bunun, zamanın yazarları tarafından sorunsallaştırılarak dönemin edebiyatı için önemli bir malzeme hâline getirildiği görülür. Çünkü Tanzimat dönemiyle birlikte modernleşme çabaları doğrultusunda Batılılaşmanın ölçütleri tanımlanmaya çalışılırken, kadınların mahremiyeti ve cinsler arası birlikteliğin sınırları tartışma konusu olmaya başlamıştır. Başka bir deyişle en basından beri Batı’ya yönelme, bir medeniyet projesi olarak sunulduğu için bu “medeniyet bilinci” de doğrudan cinsiyetler arasındaki ilişkilerin dönüşümüne, mekân düzenlemelerine ve yaşam biçimine bağlı olarak gelişme göstermiştir. Bu bağlamda evin içerisi ve dışarısı arasındaki sınırların ve düzenlemelerin Tanzimat dönemiyle birlikte farklı bir görünüm kazandığı söylenebilir.(Tanyeli:2012, 212-22). Tanzimat ile birlikte yaşanan dönüşümü ve cinsiyet ilişkileri mahremiyet alanını da etkilemiştir. “*Tanzimat’tan itibaren Batılılaşmanın ölçütleri tanımlanmaya çalışılırken, kadınların mahremiyeti ve cinsler arası birlikteliğin sınırları tartışma konusu olmaktadır. Başka bir deyişle Batı’ya yönelme, ‘medeniyet bilinci’, doğrudan*

cinsiyetler arasındaki ilişkilere, mekân düzenlemelerine, yaşam biçimine bağlı olarak gelişmektedir. Mahrem/Namahrem, (evin) içerisi/dışarı arasındaki sınırlar ve düzenlemeler Tanzimat dönemiyle birlikte sarsıntıya uğrayarak, özellikle kadınların yaşamını değiştirmeye başlamıştır” (Işın:1988, s. 27)

Mahremiyetin İslam medeniyetinde ve şehirlerinde oynadığı rolü tam olarak anlayabilmek için teorik sipekülasyonlardan ziyade bizzat mekanda mahremiyetin sınırlarını belirlemek gerekir. Mekanın sınırları nedir? Gözün neyi görüp neyi göremeyeceği? ve görme ahlakının mimari olarak nasıl tasarlandığı? Bireysel olan ile kamusal olanın sınırlarının nasıl çizildiği ? gibi çok boyutlu sorular bizi doğrudan mahremiyetin şehir hayatında nasıl uygulandığı ve uglmada ortaya çıkabilecek sorunlar meselesine götürmektedir. Mahremiyet sadece bireysel hayatın değil yapılaşma faaliyetlerinin, fiziki planın ve mimarinin de en temel yönlendiricisidir. Burada “Duvar” ise hayanın koruyucusu ve örtüsü, helal ile haramın, seküler ile kutsalın, kadın ile erkeğin sınırını belirleyen bir vasıta olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdiye kadar müstakil bilimsel bir incelemeye konu olmayan “şehir ve mahremiyet” ilişkisini, klasik fıkıh literatürü ve şehir tarihi incelemeleri ile de destekleyerek ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Hadislerde Mahremiyet:

Hız. Peygamberin pek çok hadisi şerifinde Müslümanın gündelik hayatında mahremiyetin uygulanışına dair önemli uyarıları ve uygulamaları bulunmaktadır. Bu Hadislerin birisinde buluşa ermiş çocukların ve özellikle de kız ve erkek çocuklarının odalarının ayrılması emredilir. Hız. Peygamber’in, evin içerisinde bir köşede, buluşa ermiş kızların kalması için “*hıdr*” denen bir çadır kurduğu nakledilir (Ebû Dâvud, Salat, 25; Hakim, Müstedrek, c.I, s.201; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.VI, s.78). Hız. Peygamber’in yanında kalan çocuğu olmasa da, eşlerinin her biri için müstakil odalar yaptırdığı bilinmektedir. Bu düzenlemeler, gerçekleşmesi muhtemel aile içi mahremiyet ihlallerine karşı alınan tedbirler olarak değerlendirilebilir. Hatta “Hız. Aişe’nin hücrelerinde (ihtiyaç halinde) içerisine girilerek saklanılan, hurma dallarından (sa’af) örülmüş bir çadır vardı” (Heysemi, Mecmu’z-Zevaid, c.IV, s.316). Tesettür ayeti nazil olunca kadınların def-i hacet için dışarıya çıkması mahzurlu oldu ve evlerin içine hız. Peygamber helalar yaptırdı. Semhûdî’nin kaydettiği bir rivayetten bu helânın Hız. Aişe’nin hücreleri ile kızı Fatıma’nın hücreleri arasındaki boşlukta yer aldığı anlaşılmaktadır (Semhûdî: 1971, II, s.466). Sünnetteki mesken tasarımı, helâ ilavesiyle inşaat planlarını değiştirmekle kalmamış, helânın yönünü de belirlemiştir (bkz. Buhârî, Vudu’, 11; İbn Mâce, Taharet, 16-17; Ebû Davud, Taharet, 21).

Bu rivayetlerden Hız. Peygamber’in hücrelerinde, mahremiyet ve başka amaçlarla perde germek, küçük çapta çadır kurmak gibi çeşitli tedbirleri alarak, evi daha rahat kullanma gayretinde olduğu anlaşılmaktadır. Evin müştemilatındaki oda, mutfak gibi unsurlar eskiden beri bütün evlerde mevcut olmasına rağmen, helâ, gusülhane/banyo, misafir odası, haremlik-selamlık, namazgâh gibi bazı kısımların İslâmî kültürün gereği olarak ilave edildikleri söylenebilir.

3- Mahremiyetin Mekana Yansımaları:

Kültürle biçimlenen ve tanımlanan mekânlar, insanların ne şekilde kullandıklarını, değişik kültürel perspektiften okuyarak “mesafe analizi” kavramını geliştiren Edward T. Hall, insanın kendi kültürü ile biçimlenen ve diğer kişilerle iletişimini devam ettirdiği bireysel ve toplumsal hayatın geçtiği dört temel alan ortaya koymuştur: yakınlık duyduğu ve iç içe yaşadığı kişilerle paylaşılan “Mahrem Alan”, tanıdıkların ve yakın akrabaların girebildiği “Kişisel Alan”, fiziksel temasın kurulmadığı kişisel olmayan “Sosyal Alan” ve yabancılar ile sözsüz iletişim içinde(donuk tip), mesafeli olunan “Kamusal Alan” (Hall, 1996:118-124).

Bu durum benzer bir şekilde İslam şehirlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki İslam şehirlerinde mahremiyet kademeli bir şekilde yapılanmış halde, kamuya doğru ihtiyatlı bir açılım içindedir. Derin mahremiyet alanından “Yarı Mahrem” alanlara doğru bir seyir takip eder. Evin en dip yatak odasından başlayarak çarşıya kadar uzanan aşama aşama mahremiyet halkaları ile karşılaşırız. İşte İslam şehirlerine kimliğini veren ve yüzeyi belirleyen, şehrin derinliklerinde yatan, fakat ilk etapta fark edilmeyen bu gizli yapılarıdır.

1)Ev ve Avlu:

Mahremiyetin alanı içerisindeki en önemli hususlardan biri, mesken mahremiyetidir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğini gerçekleştirme noktasında mesken, mahrem bir alandır. İnsanın sığınma, korunma, gizlenme, sükûn ve huzur bulma yeri olan mesken, bu yönüyle “harem”dir. Genel kanaate göre evin, içinde yaşayanları sadece doğanın beklenen ve beklenmedik değişimlerine karşı korumakla kalmayıp aynı zamanda mahrem ve özel olanı, başkalarının gözlerinden gizlediği, müdahale ve tehditlerden sakındırdığını söylemek mümkündür. O açıdan kimsenin müdahale edemediği ev içi mahremdir. Mahremiyetin muhafaza edildiği mekân olması itibarıyla ev ve mahremiyet birbirinden ayrılmaz kelimelerdir. Mahremiyetin bütün unsurlarıyla var olması, mesken mahremiyetine bağlıdır (Yüksel: 2003, 182).

İslam’a göre ev, insanda fitrî olan mahremiyeti sağlama yeridir, sığınmadır, korunmadır, gizlenmedir; bir başka deyişle ev, dışarıya göre “harem”; ev hayatı ise mahremdir. Müslüman bir kadının gündelik hayatı, ev, avlu, sundurma ve sokakta geçmektedir. İslam medeniyetinin merkezinde insanın kendisinden başlayan, giyimine, odasına, evine, sokağına, mimarisine, şehrine ve ülkesine varıncaya kadar halka halka genişleyen ve her yere ölçü veren bir mahremiyet anlayışının olduğu söylenebilir. İslam’ın getirdiği ölçüler, meskenlerde köklü bir değişime sebep olmamıştır; ancak aile bireyleri arasındaki mahremiyete dikkat edilmesi açısından odaların ayrılması, evlere ve odalara izinsiz girilmemesi, belli bir yaşa gelen çocukların yataklarının ayrılması, komşunun hakkını ihlal etmeden binaların konumlandırılması gibi hususlar, Müslümanlara özgü bir mimari kimliğin oluşmasını sağlamıştır (Şencan:2014, 206-211).

İslam’a göre ev, insanda fitrî olan mahremiyeti sağlama yeridir, sığınmadır, korunmadır, gizlenmedir; bir başka deyişle ev, dışarıya göre “harem”; ev hayatı ise mahremdir. Pulhan’ın ifadesiye ev Müslümanın “*gizli cennetidir*” (Pulhan: 2013,195). İslam Medeniyetinin merkezinde insanın kendisinden başlayan, giyimine, odasına, evine, sokağına, mimarisine, şehrine ve ülkesine varıncaya kadar halka halka genişleyen ve her yere ölçü veren bir mahremiyet anlayışının olduğu söylenebilir. İslam’ın getirdiği ölçüler, meskenlerde köklü bir değişime sebep olmamıştır; ancak aile bireyleri arasındaki mahremiyete dikkat edilmesi açısından odaların ayrılması, evlere ve odalara izinsiz girilmemesi, belli bir yaşa gelen çocukların yataklarının ayrılması, komşunun hakkını ihlal etmeden binaların konumlandırılması gibi hususlar, Müslümanlara özgü bir mimari kimliğin oluşmasını sağlamıştır.

Evlelere giriş adab/isti’zan hakkında Kur’an ve hadislerde çokça örnek bulunmaktadır. Bunun sebebi, bir evin Mekke ve Medine’deki harem bölgeleri (Haremeyn) gibi bir insanın evi de o kadar kutsal ve harem alanı olduğundandır.(Omeara, 76-78.) Nitekim Hz. Peygamber “*Ev bir haremdir, kim hareminize izinsiz olarak girerse, onu öldürün!*” buyurmuştur (Ahmed b. Hanbel: 1994, , c.VIII, 317 (hadia no: 22836). Evin bu kadar hassas bir mahrem alanı olarak tanımlanmasının ana nedeni, evin öncelikle kadınların sahası olarak düşünülmesinden kaynaklanır. (Alshech: 2004, 291-332). Müslüman şehir kültüründe kadınların gözlerden uzak tutulması ve ne teoride, ne de pratikte kesin hükme bağlanmıştır. Kadınların bu denli gözlerden uzak tutulması konusunda Kur’an’da açık hükümler bulunmamasına rağmen, Hadislerde dolaylı olarak kadınların evlerinde kalmalarının tercih edilmesi ve vurgulanması,¹ İslam kültüründe ve şehir hayatında ev, “*manevi bir alan*” olarak tanımlanmıştır. Gelenekte ortaya çıkan bu durum, sosyal statüler, imkanlar ve bir takım faktörlerin sonucudur. Harem ve harim, hirmiyat daha özeldir evli hanımları ve diğerlerini ifade eder. Kültür terminolojimizde “Ev hanımı”, “ev kızı” ifadeleri, evin kadınların bir alanı olduğunu gösterir. Osmanlı terminolojisinde “Cins-i Latif” ve “Muhsine” olarak adlandırılan kadınlar, son derece saygıdeğer insanlardır. Kendileri ve evli olmayan bakire kızları evin mahremiyetine ve ya en azından kendi sokak veya mahallelerinin yarı mahremiyetine mensupturlar. Bu bakımdan evin duvarları sıradan bir duvardan öte Cezayirli bir kabile evi için Pierre Bordieu, vurguladığı gibi “*sihirli bir sınır,.. dünyanın tersine döndüğü yer...*” dir (Omeara, 81).

Kadınlar genellikle evlerinden çıkmamaya özen gösterirler, çıktıklarında da hicab denilen örtüleri ile çıkarlardı. Bu durum İslam şehirlerini gezen seyyah ve coğrafyacıların da dikkatini çekmiştir. Söz konusu durum aslında duvarın çifte işlevinin ve mantığının bir uzantısıdır, yani duvar bir çeşit örtüdür. Sözü ettiğimiz durum İbn Teymiyye tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: “*Kadınlar evleri ve hicapları ile örtülü olmalıdırlar*” (bn Teymiyye: 1974, 32)

¹ Ebu Davut’ta geçen bir hadis’te: “Kadınlarınıza camiye yasaklamayın, fakat evleri onlar için daha hayırlıdır..” Kitabı’s-salat, bab 52, no : 567; 53, 570. Bir başka hadiste “eğer kadınlarınız camiye gitmek isterse izin veriniz”, Müslim, (Kahire 1994) Bab salat bab 30,no: 135.

İngiltere büyükelçisinin eşi olan Lady Montagu, Edirne'deki bir Müslüman evini şöyle tarif eder. "Buradaki evler küçük veya büyük, iki kısımdan ibaret, aralarında dar bir geçitle bağlantı sağlanıyor. Birinci kısmın önünde geniş bir avlu ve etrafında da üstü örtülü galeriler var ki, bu benim çok hoşuma gidiyor. Galerilerin bütün odalara bağlantısı var. Odalar umumiyetle büyük. Renkli camlardan yapılmış iki sıra pencereleri var. İki kattan fazla evler çok az. Hemen hepsinin de galerisi var. Otuz basamağı geçmeyen merdivenler çok geniş. İşte bütün bu anlattıklarım ev sahibinin oturduğu kısımla ilgili. Kadınların oturduğu kısmın da -ki buraya harem diyorlar bir galerisi var, odaların pencereleri buraya bakıyor. Pencere sayısı diğer kısımlardaki kadar. Renkleri ve eşyaları itibariyle bu odalar daha ferah..."

Bundan dolayı bütün İslam şehirlerinde olduğu gibi Gaziantep, Trabzon ve Kıbrıs evleri üzerine yapılan araştırmalarda da görüldüğü üzere, İslâm kültüründe aile hayatının mahremiyeti de göz önüne alınarak avlu duvarları yüksek yapılmıştır. Avlu, mekânlar arası bağlantıların sağlandığı ortak alanlardan biridir. Ev halkının yaşamında önemli bir yer işgal eder. Avlu yan duvarları ise komşu duvarı veya sokağa bakan duvardır. Komşunun evi veya duvarına denk gelen bahçe duvarı mutlaka iki sıra duvar olarak yapılır. Her ev kendisine ait duvarını yapar. Kendi duvarının olduğunu belirtmek için bir pencere şeklinde duvar kalınlığı kadar derinlik bırakılır ve komşu evinin duvarının kalınlık sınırı belirlenmiş olur. Evler sıcak iklim nedeniyle dar sokaklar içerisinde birbirlerine bitişik bir düzen içinde inşa edilmiş, ancak evlerin birbirlerini görmeleri engellenmiştir. Komşu eve bakan cephelere pencere konulmayarak komşuluk ilişkilerine dikkat edilmiştir. (Atalar:2004, 57; Şencan: 2014, 2012)

Lady Montagu'nun Türk hayatına ait bizzat yaptığı müşahedeler bir sosyal tarihçi için oldukça kıymetlidir. Bu müşahedelerin kıymeti daha ziyade ancak bir kadının görebileceği ev ve aile hayatı konusunda belli olmaktadır. Osmanlı evi batılılar için olduğu kadar bugünkü Türk'ler için de daima büyük bir tecessüs konusudur. Bilhassa büyük konakların ve sarayların haremlerinde kadınınn yaşadığı hayat, çoklarının muhayyalesinde binbirgece masallarındaki gibi birer egzotik manzara haline girmektedir; kalı duvarlar ve kapalı kapıların ardında cariyelerle yapılan sefahat alemleri, despot kocaların elinde inleyen, gün yüzü görmeyen kadınlar bu masal aleminin esas figüranlardır. Montagu'nun müşahedeleri bir taraftan bu batıl itikat ve hurafelere iyi bir cevap teşkil ettiği gibi, bir taraftan da kıymet hükümleri verirken o devrin kıymet sistemini mutlaka göz önünde tutmak gerektiğine dikkati çekmektedir.

Mesela Lady Montagu, Müslüman evlerini tarif ederken, "Buradaki evler küçük veya büyük, iki kısımdan ibaret, aralarında dar bir geçitle bağlantı sağlanıyor. Birinci kısmın önünde geniş bir avlu ve etrafında da üstü örtülü galeriler var ki, bu benim çok hoşuma gidiyor. Galerilerin bütün odalara bağlantısı var. Odalar turnuşiyle büyük. Renkli camlardan yapılmış iki sıra pencereleri var. İki kattan fazla evler çok az. Hemen hepsinin de galerisi var. Otuz basamağı geçmeyen merdivenler çok geniş. İşte bütün bu anlattıklarım ev sahibinin oturduğu kısımla ilgili. Kadınların oturduğu kısmın da --ki buraya harem diyorlar bir galerisi var, odaların pencereleri buraya bakıyor. Pencere sayısı diğer kısımlardaki kadar. Renkleri ve eşyaları itibariyle bu odalar daha ferah. İkinci sıradaki pencereler çok alçak. "seçkin bir zümreye dahil olmadıkça veya olağanüstü bir fırsat çıkmadıkça hiçbir Hristiyan, Türkiye'de kibar bir adamın evine giremez. Özellikle harem tamamen yasaktır. Bu yüzden basit seyyahlar içeriye nüfuz edemedikleri için evlerin ancak fazla gösterişli olmayan dış kısımlarını anlatabilmektedirler. Zaten harem arka tarafta olduklarından sokaktan görülemezler. Dışarıdan yalnız gayet yüksek duvarlarda çevrilmiş bahçeler görülebilir. ....Bahçenin ortasında büyük bir odadan ibaret bir köşk vardır. Bu odaya dokuz-on hasarnaklı bir merdivenle çıkılır. Duvar yerine yaldızlı pancurlar yapılmıştır. Etrafı yüksek ağaçlarla çevrelenmiş olan köşk, asmalar, yaseminler ve hanımelleri ile süslenmiştir. Eşler en gizli zevklerini burada yaparlar. Kadınlar burada elişi ve müzikle günlerini geçirirler. Kendi evinin bahçesine köşk yaptırılmayanlar için de umumi bahçelerde köşkler vardır.." (Montagu: ty, 73)

Diğer taraftan İslam şehirinde evler içe dönük yapılmıştır; aleni bir şekilde dışa bakan pencere neredeyse çok azdır. Bu durum, içeriden dışarının görünmemesi için değil, dışarıdan içerinin görünmemesi içindir. Lakin Lady Montagu, bu durumu bir batılı mantığı ile düşünerek; "Türkler, kadınlar dışarıyı görmesinler diye sokak tarafına pencere koymuyorlar. Kıskançlık ne iyi şey!" demektedir. (Montagu:ty, 156)

Tarih araştırmaları, bazı çevrelerin abartılı mahremiyet vurgularını doğrulamıyor. Yani İslam şehirlerindeki mahremiyet anlayışı, kamusal alandan kesin sınırlar ile yalıtılmış, özel alanın dışa kapalılığı olarak tarif edilemez. Hatta geleneksel mahremiyet, sanılanın aksine dışa kapalılıkla ve görünürlüğü

kısıtlamakla tanımlanan statik bir olgu da sayılamaz. Bunun için evin iç mekanına takılmadan ev halkının dışarı ile bağlantısına da bakmak gerekmektedir. Mahremiyet merkezini oluşturan bir nüveden, yani evden başlayarak katman katman farklı düzeylerde mahremiyet imkanı veren dış mekana doğru bir açılmadan söz edilebilir. Burada önce avlu, ardından sokak, daha sonra mahalle ve çarşıya doğru açılan bir kademeli yapı söz konusudur. Mahremiyetin özel dünyadan kamusal açılırken nasıl işlediğini ancak bu katmanları dikkatlice takip ederek görebiliriz. (Tanyeli: 2015, 18)

Yerleşme dokusu içinde bakıldığında evlerin dışarı ile bağlantısını kuran unsurların işlevleri, mahremiyet ile doğrudan ilişkilidir. İslam şehirlerinde eve dışarıdan bakıldığında ilk görünen şey *avlu*dur. Aile hayatını geçtiği alan ve makarr-ı Nisvandır. Sokak ile ev arasında bir geçiş elamanı olarak kullanılan avlu, Ev mahremiyetini koruyan ikinci mahrem halkadır. Aslında hane halkının ve kadınların gündelik hayatında çok önemli bir yer tutar. Avlular mahremiyet açısından da hem işlevseldir, hem de bir kategoridir. Bir anlamda dışarının işlevini yerine getirmektedir. Car-ı mulasık olan duvar komşusu, bitişik haneler içinde yaşayanların “müşterek” mahrem alanıdır. Üçüncü dış halka tarafından müdahale edilmeyen, ikinci bir halka olarak avlu önemli bir mahremiyet işlevi görür. Ayrıca fırın, kiler, çamaşır gibi bazı faaliyetler avluda gerçekleşir. Bu özellikleri ile avlu, evi sokakta ayıran ve dışarıdan içeriye geçişi yani mahrem alana girişin sağlandığı bir “ara mahrem mekan” işlevi görür. İslam şehri incelemelerinde avlu konusu mühim bir yer tutmaktadır. Kısacası avlu duvarı ve kapısı evin mahrem alanı ile dışarı arasında sınırı belirler. Evin içindekilerin izni olmadan kimse bu sınırları ihlal edemez. (Yılmaz : 2000, 105)

Kamusal-özel alan ayrımı, toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinden değerlendirildiğinde, kamusal alanın genel olarak erkeklerin egemenliğinde olduğu, özel alanın ise kadınlara aitmiş gibi gösterildiği bir durumla karşılaşılır. Kadın cinselliği, görünmez kılınmaya ve evcilleştirilerek eve tutulmaya zorlanır. Özel alanın içinde sıkışan kadın, mahremiyetini koruyarak kendine alternatif ara alanlar yaratmaya çalışır. “Ev ile sokak ‘‘ara’’sında, adı üstünde bir ‘‘ara alan’’ vardır. Pulhan bu kısmı “sanki evin dış odası” olarak tanımlamıştır (Pulhan, 2013, 192). Bu alan hem eve dahil, hem de sokakla hemhal olmuş bir alandır. Aynı anda hem içeride, hem de dışarıda olmayı sağlayan, hem özel hem kamusal olarak işaretlenen alanlara temas eden bir “ara alan”. Beatriz Colomina’nın ifadesiyle, “görünür ile görünmez in kesiştiği yerde, tarifsiz olana bekçi dikilenler” in (Colomina: 2011:233) alanı: Pencere kenarı, balkon ve kapı önü. Tarifsiz olanın bekçisi olarak ise kadın.” (Cantek, 2014, s. 122)

Yalnız burada önemli bir noktaya da dikkat çekmek gerekmektedir: mahremiyetin ideal anlamda uygulanabilirliği biraz da imkan meseledir. Uğur Tanyeli XVIII. ve XIX. yy’da bir odada kalan ailelerin mahremiyeti nasıl koruyabildiklerini dikkate aldığımızda, mahremiyeti “*lüksdür*” demektedir. Ancak mahremiyetin genişliği ve darlığı üzerinden yaklaşarak mekan ne kadar geniş ise mahremiyet de o kadar vardır gibi bir sonuca da gidilmemelidir. Burada esas olan mekanın kısıtlılığı ve tasnifi değil, mahremiyetin nasıl yaşandığı ve uygulandığıdır. Çünkü her şartta insanlar mahremiyeti koruyacak bir usul geliştirebilmişlerdir. Asr-ı saadette tek odalı evlerde kalan aileler için Peygamber efendimiz yatarken odaya çocuklar için çadır kurulmasını önermiştir. Bu tür evlerde insanlar hem ev içine, hem de dışarıdan geleceklere karşı her an hazırlıklı olmuşlardır. Osmanlı toplumunda bugünkü anlamda haremlik-selamlık uygulamasının olmaması, mahremiyetin uygulanışını ortadan kaldırmamıştır.

2)Bir Mahremiyet Alanı Olarak Sokak:

İslam şehirlerinde sokak, otomobillerin geçişine göre sokak ve caddeleri ayarlandığı modern zaman öncesi dinemlerde ikinci bir toplumsallaşma mekanıdır. Tüm şehirlilerin kullanımından daha çok sadece o sokakta oturanların kullanımına aittir. Dikkat edilirse sokak ne özeldir, ne de kamusaldır. Hall’in sınıflamasında tümüyle kamusal bir alan olan sokak, İslam şehirlerinde daha çok özel alandan kamusal alana geçişi temsil eder. Bundan dolayı özellikle çıkmaz sokak, ana caddeler ile ev arasında “*yarı mahrem*” ya da “*ikinci bir mahrem katman*” bir bölge oluşturmaktadır. O sınırın ihlaline sıcak bakılmaz ve zorunlu olmadıkça başka mahallenin sakinlerince çiğnenmesine müsaade edilmez. Bu, aynı zamanda o bölge sakininin güvenli bölgesi konumundadır (Şencan:2014, 215).

Çıkmaz sokakların şehrin merkezinde değil, şehrin konut bölgelerinde tercih edilmiş olması da mahremiyet düşüncesinin haklılığını ortaya koymaktadır. Bu şekilde bir şehir yapısı kurulduğunda, mükâfat olarak da tabiat ile barışık, insana huzur veren bir yol ağı ve şehir elde edilmiş olur. Turgut

Cansever, bu durumu Osmanlı şehirlerini modern şehirler ile mukayese ederek şu şekilde ifade ediyor: “*Modern şehirde, insan hayatını sürekli birbirine benzer duvarlar arasına hapseden, dünyaya, sırtını dönen, ona karşı duyarsız olan, hatta duyarsız olması da önemsiz sayılan bir insan telakkisi görüyoruz. Buna karşılık Osmanlı şehri, sakin, hareketli yol şeması üzerinde, yol boyunca yeri, biçimi, şahsiyeti, değişen evlerin arasında büyük abidelerin bulunduğu yerleri, büyük abidevi ağaçların bulunduğu meydanları, alçak duvarlardan sarkan çiçekleri yahut meyve ağaçlarının sarkan dallarını görerek ve parlak, farklı renklere sahip evlerin arasından geçerek, her an yeni bir güzellikle karşılaşarak yaşayan bir insan için vücuda getirilmiş bulunuyor. Burada önemli bir mesele var; birçok insan bu muntazam olmayan yol şebekesini kargaşa olarak görüyor. Oysa Osmanlı şehrinde bir taraftan sürekli değişmeyi yaşarken, bir taraftan da ‘değişme’den hiçbir rahatsızlık duymadan, onu tadı alınan bir güzellik olarak görebiliyorsunuz.*” (Cansever: 2010, 16)

Günümüz Avrupa şehirlerini incelediğimizde ise farklı boyutlarda olsa bile mahremiyetin ve çocukların güvenliği ve rahatlığının ön plana çıktığını görmekteyiz. Son dönem yapılan şehir planları, bu iki olguyu güçlendirmekte ve getirilen kurallar ile de “suni” çıkmaz sokaklar meydana getirilmektedir. Bazı sokaklara yalnızca mukimlerin girmelerine müsaade edilmekte ve çıkmaz sokak mantığı işletilmektedir. Bu bölgelerde çocukların oyun alanı olduğu uyarısı yapılarak araç sürücülerinin yalnızca adım hızı ile (10 km/h) gitmelerine müsaade edilerek hem çocukların güvenliği düşünülmüş, hem de düşük hız nedeniyle mukim olmayanların ana yolları tercih etmesi istenmiştir. Mevcutta geniş olan bazı sokaklar çeşitli dekoratif düzenlemeler ile daraltılarak ve/veya bisiklet yolları oluşturularak, otomobil kullanıcılarının bu yolları “kısa yol” olarak kullanmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu ise mahalle sakinlerinin hem daha sessiz ve huzurlu hem de daha güvenli bir ortama kavuşmalarını sağlamaktadır. İslam şehirlerinde öngörülmüş ve yüzyıllar önce gerçekleştirilmiş evi ve ailenin mahremiyetini ön plana alan uygulamanın, Batının modern şehirlerinde artan bir şekilde talep edildiğini ve uygulandığını görüyoruz.

3) Üçüncü bir Mahremiyet Halkası Olarak : Mahalle:

İslam şehirlerinde Mahalle kadınlar için “yarı mahrem” alanlardır. Müslüman ev bütünüyle duvar ile çevrili bir alanla sınırlandırılmamıştır. Üçüncü bir boyut ve orta mekan daha vardır: kadınların özgürce dolaşabildiği, mahallenin yarı şahsi toplumsal mekanıdır. (Josef:1978, 544-551) Bir birinden razı ve tanıdık insanların paylaştığı, buluştuğu, dışarıdan gelenin hemen nüfuz edemediği ve giremediği “üçüncü mahrem halka” ya da “yarı mahrem” alanıdır. Dıştan bir birini gözeten, içten ise alt özel kümelerden oluşan bir üzüm salkımı gibidir. Dahası mahalledeki ev kümeleri ve “tarik-i hass” ile eve kadar uzanan, çoğunlukla da avlu etrafında dizilmiş çıkmaz sokaklardan oluşur. Mahallenin meydanına açılan çıkmaz sokaklar, ailenin özel dünyasına dönüşür. Bu zincirin dip halkasını daima ev oluşturur. Bütün bu halkalarda farklı mesafelere göre ayarlanmış bir mahremiyet uygulanır.

İslam şehrindeki car-ı mulasıklar, belli ölçekte yakın komşular ile bir başka mahremiyet alanı oluştururlar. Komşular bazen birinci dereceden yakın akraba gibi algılanabilirler. Özellikle Hadsilerde dile getirilen ve İslam hukukunda formüle edilen “komşu hakları” böyle bir “yarı mahrem” alanın oluşmasına yol açmıştır. İnsanı ilişkiler ağına bağlı bir mekan mahremiyeti kategorisi kurulmuş olmaktadır (Ergenç:2013, 17).

Komşu binaların karşılıklı olarak birbirlerinin görünümünü bozmayacak, mahremiyetini ihlal etmeyecek şekilde yapılması toplumun birbiri üzerindeki en önemli haklardan sayılmaktaydı. Bundan dolayı, söz konusu rahatsız edici durumları tanımlayan “*havâlesi olmak*” genel ifadesi, kadı sicillerinde önemli bir şikâyet konusu olarak dikkati çekmektedir. Havale şikâyetlerinin, daha çok, evlerde “*makarr-ı nısvân olan mahaller*” ve “*tarik-i hâs*” ile ilgili olarak mahkeme kayıtlarına yansıdığı görülmekte ve mahremiyetin ihlal edildiğinin tespit edilmesi durumlarında gerekli şekilde tadil yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. Yeniden inşa süreçlerinde ortaya çıkan söz konusu ihlaller, kimi zaman tarafların anlaşması, kimi zaman da iddianın ispatlanması neticesinde hükme bağlanabilmiştir. Uzun Şuca mahallesinde yeniden yapılan fakat komşu odanın “*makarr-ı nısvân olan*” yerlerine “*havâle-i azîmesi*” olduğu tespit edilen bir pencerenin kapatılması ve “*tarik-i hâs*” üzerine yapılıp geçişe engel olan bir tahta-perdenin de kaldırılmasına hükmedilmiştir. Diyarbakır’da Hoca Maksud mahallesinde, eskisinden yüksek yapılmasından dolayı komşu evin ışığını kesen bir bina ve eyvanın (teras), kadime aykırı olan

kısımları yıktırılmış, mahremiyeti ihlal ettiği belirtilen merdivenler konusunda ise sulh olunmuştur. (Yılmaz:2000, s. 105-107)

Bütün bunlara rağmen mekanda mahremiyetin kuruluşunda taviz verilmemiştir. Mahremiyet kaygısından dolayı evlerin birbirlerini görüş açılarına ve yüksekliklerine bağlı olarak ayanlanmıştır. Osmanlı mahkemelerine bununla ilgili çok sık başvurulmuştur. Eğer bir birine yakın iki evden biri diğerine göre yüksek inşa edilirse, daha alçak olan evin sahibi mahremiyetinin ihlal edildiği gerekçesiyle mahkemeye gidebilir ve yüksek ev yıktırılabilir. Bu uygulama mesnedini hadislerden ve İslam hukukundan aldığından bununla ilgili problemlerin değişik boyutlarına işaret eden fetvalar bulunabilir. Öyle ki komşunun evinden yüksek olan bir oda dahi yıktırılabilir. Evlerin birbirine olan yüksellik ve yerleşim tercihleri üzerine yapılan bu ayrıntılı görüş beyanlarının sebebi, İslam şehirlerindeki mahremiyet algısıdır. Bütün bu evlerde yüksekliğin problem olmasının nedeni, komşu evin içinin ve avlusunun görünür hale gelmesiyle mahremiyetinin ihlali problemidir. pencereler de aynı kategoridedir. Burada temel ölçü, yan evdeki “*makarr-ı nisvan*” olan mahallin yani kadın bulunan yerlerin görülmesiydi. Bu tür davalık durumlarda mahkeme genellikle uzman kişilerden bir keşif heyeti göndererek durumu yerinde inceler ve ona göre karar verirdi. Mahalledeki evlerin mahremiyet açısından bir biri ile ilişkisi bu denli ince hesap üzerine oturduğundan, şehirlerin fiziki yapısının da mahremiyet kaygısı ile şekillendiğini söyleyebiliriz. (Yılmaz :2000, 106) Bu yüzden Turgut Cansever: “İki ev arasındaki mesafe, her tür mevzuat ve idareyle ilgili sınırlamalardan azade hipotetik durumda, iki tür güç ve tavrın sonucudur: Birincisi korku, iş birliği ihtiyacı ve sosyal dayanışma, ikincisi ise güvenlik, mahremiyet ve ferdiyettir.”(Cansever:2006, 20)

Mahallenin bu denli etkin bir şekilde hukukî süreçte rol oynamasının sebebi, kişisel mahremiyetin ve özel yaşama ait sırların mahallenin kamusal denetimi ve kontrolüne açık olmasıdır. Toplumsallaşma dinamikleri, hukuksal normlar ve iktidarın denetim iştahının birlikte ürettiği Osmanlı mahalle düzeninde kamusal alanın adeta mahremiyeti yuttuğu bir sosyal bağlam yaratması, herkesin birbirini izlemesini ve karşılıklı kanaat sahibi olmasını sağlıyordu.

Bu yapı içinde mahalle aslında kendi içine kapalı, girip çıkını kontrollü bir kurumdur. Bu tür durumlarda mahalle kendisinden olmayan tüm ötekilere karşı kendini kapatıyor. Bu özelliğinden dolayı geleneksel şehirlerde mahalle, kendi mahrem alanını belirleyen bir özerkliğe sahip olduğundan “özgürleştirici yerleşme” ile tanımlanabilir. Kendi içine kapalı şekilde yapılanmış bir mahallenin ortasından büyük bir cadde açılınca, çıkmaz sokakların, evlerin gizli arka taraflarının bulunduğu “mahallenin mahremiyeti bozulur”, herkese aleni hale gelir.(Bergen:2015, 40)

İslam şehirlerinde mahalle tanımlayıcı bir aidiyet çerçevesi ve daha özel ve yakın bir ilişkiler ağı ve mekan düzenlemesine sahip olduğundan dolayı, “üçüncü bir mahremiyet” halkası oluşturur. Geleneksel Anadolu şehirlerindeki mahalleler için kullanılan “mahallenin namusu” kavramı, mahallenin kendi içinde özel bir mahremiyet alanı oluşturduğunu gösterir. Çünkü mahallenin hem koruyucu hem de gözetleyici bir rolü vardır. Mahremiyeti korumak misyonuna sahiptir. Bir anlamda mahalle kurumsal olarak ahlak zabıtalığı yapmaktadır. Kadının bedeninin denetimi ev ve sokaktan sonra üçüncü aşamada mahalle tarafından yapılır. Bu kadının kamu ile kontrollü bir ilişkiyi yürütmesine de imkan sağlar. Aksi takdirde kadının kamudan dışlanması hem gündelik hayatı, hem de sistemi çökertir.

4-Mahremiyetin Örtüsü Olarak Duvar:

Mahremiyet, Türk-İslam toplumunun gündelik hayatının özünü ve bilinç altını oluşturur: taciz edemezsin, tecavüz edemezsin, malına, canına, namusuna dokunamazsın. Bu yönüyle mahremiyet geleneksel İslami hayatın vaz geçilmez bir varoluş şartıdır. Mahremiyet olmadan nerdeyse var olmak mümkün değildir. İslam şehirlerinde mahremiyeti sağlayan örtü evde duvardır, avluda kapıdır, çarşıda tesettürdür.

İslam şehirlerinde en küçük yerleşim birimi “dar” ile ifade edilen evdir. En basit tanımı ise duvarla çevrili yer anlamında odadır. Daha detaylandırılmış hali ise evdir. İslam şehirlerinde “dar” en temel mimari unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şehir tipinde her şey, avlu, sokak, cadde vs... aslında “*Gordiyon düğümü*” gibi duvarlar ile çevrilmiş vaziyettedir. İslam şehrinde duvarlar, hudullah’ı, Hadislerle beslenen Adab-ı muaşeret, helal-haram ve en önemlisi de mahremiyet ayrımına kadar İslam toplumunun kırmızı çizgilerini ve refleksini yansıtır. Hayali ve fiziki varlığından öte, İslam şehirleri için

hayatidir. Duvarsız bir ev veya avlu çıplaktır. Çünkü bu yüksek duvarlar, kadın mahremiyetini örten ve onu yabacılardan koruyan bir tesettür hükmündedir. Bu yönüyle İslam şehirlerindeki duvarlar, başka kültürlerdeki govenli vs. Amaçlı duvarlardan daha öte derin anlamları ifade ettiğinden şehir kültürünü düzenleyen ilkeler açısından değerlendirilmelidir.(O'meara:2014, 19).

Duvarların İslam toplumunda kuurumsal bir mana yükseklmesi bizzat Hz. Peygamber tarafından başlatılmıştır. Hz. Peygamber'in evlerinin bahçe duvarı muhtemelen hurma dallarından oluşuyordu. Resulullah'ın Dûme seferi sırasında Ümmü Seleme, "insanların, gözlerinden korunmak için" kerpiçten bir duvar yaptırmıştı. Hz. Peygamber döneminde her meskenin bahçesiyle birlikte sınırı ortaya konulurdu. Bundan hareketle yakın zamana kadar İslam şehirlerinde evler bahçeli olarak inşâ edilmiştir. Zamanımızın şartları, bilhassa büyük şehirlerde meskenlerde avlu veya bahçe mefhumunu unutturmak istikametinde gelişmekte, bu durum da mahremiyeti tehdit eden bir unsura dönüşmektedir. Duvarlar, bahçeleri birbirinden ayırmakla evlerin mahremine duyulan saygıyı ifade ediyordu. (İbn Sa'd: 1968, c.I, s.499)

İslam şehirlerinde ortak bir tema olarak duvarların bu kadar belirgin olması, özellikle yabancıların dikkatini çekmiş ve bu durumu anlamlandırmaya çalışmışlardır. Burada sözünü ettiğimiz duvarlar İslam şehrinin öz kimliğinin ve şahsi tarihinin tamamlayıcı bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü duvar bu şehirde bir erde ya da örtüdür; onun arkasında yaşayan insanların mahremiyetinin bir örtüsüdür. Onu bir perde veya elbise gibi kullanarak kendi öz dünyasını ve mahrem alanını korumaktadır. Bu durum duvarları ile ünlü Fez şehrinde yaygın bir darb-ı meselde şu şekilde dile getirilmiştir: "*Şayet Fez şehrinin duvarları kaldırılrsa, el değmemiş kara gözlü kızları ortaya çıkardı. Yine bu kara gözlü kızlar örtülerini çıkarsalardı, itibarlarının kaybolmasından ve solgunluktan hastalanıp perişan olurlardı...*"(Kettani: 2002, 39)

Burada dile getirildiği gibi İslam şehrinde duvar sadece güvenlik aracı olarak düşünülemez. Elbette her toplum değişik maksatlar ile duvarları kullanmaktadır. Ancak İslam şehirlerinde duvar, daha çok helal ile haram olanı ayırmada kullanılan bir vasıta olarak konumlandırılmaktadır. Geleneksel İslam şehirlerinde duvar seküler olanı kutsaldan, kadınları erkeklerden(namahremden), içeriği dışarıdan ayırmada kullandığı bir araçtır. Burada duvarın koruyucu, örtücü ve tecrit edici bir işlevi vardır. Bu yüzden İslam şehirlerinde duvar, fiziki yapısından öte dini ve sosyal bir muhteva taşır. Kadınların geleneksel olarak dış dünyaya kapalı olması duvar ile sağlanmıştır.(Omeara:2014: 68, 84.)

Bu yüzden duvarların sınır koyan ve perdeleyen işlevleriyle kültürün bağlantısı görünenden çok daha derindir. Çünkü Müslüman bireyler olarak gündelik hayatlarında Allah'ın koyduğu sınırları(*hududullah*) gözetmek zorundalar. Bu ihtiyaç şehir hayatında bazen bir hicab, bazen bir perde, burada anlatıldığı gibi bazen de bir duvar olarak karşımıza çıkmaktadır. Duvar sadece bu ayrımı yaptığı için değil, toplumun ona yüklediği mana dolayısıyla da sihirlidir. Kapı eşiği, balkon vs...Pierre Bordieu, Evin girişini karanlık ile aydınlığın, uykunun, bakire kızın duvarı olarak tanımlar (Omaera:2014,89).

Kur'an'da da geçen *umr* kelime kökünden türetilmiş olan *İmar/Mamur/Mimar/Umran* kelimelerini kullanmanın ve bunların ihtiva ettiği anlamları ortaya çıkarmanın ilk yapılması gereken eylem olduğunu ifade eder. Ömr;vahiyle gelen ilahi nizamın çerçevelediği fiziki dünyanın tanımıdır. İnsan içinde bu ahlaki kapasitesini onun tekrar inşası yoluyla yerine getirebileceği, değer merkezli çerçeveye sahip bir kainatla karşı karşıyadır. Bu inşa işlemi mikro ölçekte imaret, makro ölçekte umrandır.

Duvarın olmadığı ve kadının bütünüyle yabancılar ile iç içe olduğu zamanlarda ise kadın be defa kendi psikolojik duvarlarını örmektedir. Kadınlar, erkekler ile birlikte oldukları mekanda konuşma tarzı, ses tonu, göz hareketleri ve beden dili bir başka deyişle "*metaforik iffet dili*" ile erkeklere mesafe koyabilir, arasına psikolojik duvarlar örebilir. Kadın her şartta "*mahrem dil perdesi*" dediğimiz karşı cinse yönelik bedensel kontrol, bu metaforik iffet dili vasıtasıyla, öteki/yabancı ile bu semboller vasıtasıyla arasına mesafe koyulabilmektedir. Kadınları dışarıdan gelebilecek bir müdahaleyi veya tehlikeyi engellemek için psikolojik ve soyut olarak kendi çevrelerine ördüğü, ancak gözle görülmeyen bu engellemeleri Elif Evrim Şencan "*Cam Duvar*" olarak kavramsallaştırır(Şencan:2014, 215). Aynı durumu Hall, mesafe analizi yaparken "donuk tip(frozen styl) olarak tanımlanmıştır (Hall:1996, 125). Bu çizgilerin, sembollerin, reflexlerin ve mesafelerin kaybolduğu yerde mahremiyette tükenmiştir. Bütün bunlar dogmatik değil, insanın kendini rahat hissetmesi için geliştirdiği pratik kurallardır. Ayıraca da kadının bu özelliği fitridir ve evrenseldir. Ancak burada sözünü ettiğimiz mesafe ve metaforik dil kültürden kültüre, topluma ve coğrafyaya göre farklılık arz eder.

5)Mahremiyetin Son Halkası ve Sınırı: Kamusal Alan ve Özel Alan Ayrımı:

İslam şehirlerinde kadınların dışarı çıkmaları çok istenen bir durum değildir. Bütün minyatürlerde ve XIX.yy romanlarında bu durumu görmek ümkündür. XX. Yüzyıl başında yazılan Mehmet Rauf'un "Bir Zambağın hikayesi" romanında " erkekler kadınları, ancak vapurda, Galata Köprüsünde ve ya şimendiferde görebilirlerdi" demektedir. Modern zamanlara kadar şehirlerde kadınların görünmesi de çok nadirdir. Kadının kamusal alanda dolaşması sınırlı mekanlarda ve zaruret icabıdır. XVIII. Yüzyılda yazılan bir anonim metinde kadınların için sakıncalı yerler sayılırken, cuma günleri dışarı çıkanlar, kağıthaneye gidenler, donama günleri seyre çıkanlar...vs. sıralanmaktadır. Bu durumu kadınların o günün şartları içinde çarşı ve pazardan mümkün olduğunca uzak tutulduğunu ve korunduklarını yansıtır. Bu durum XVIII. Yüzyıldan itibaren yavaş yavaş değişmeye başlamış, kadının toplumsal hayatta daha görünür hale gelmesi uzun bir zaman almıştır. Zorla sokakğa çıkarak hamama giderek modernliğin mekanlarını ele geçirdiler. Modernliğin bazı mekanlarını bu şekilde kadınlar ürettiler, üretmeye de devam ediyorlar. (Tanyeli: 2012, 66-74)

Kamusallık ve literatürde birlikte anıldığı özel alan ile ilgili bir başka önemli nokta da bu alanların nerede başlayıp bittiği sorunsalıdır. Fikret Yılmaz, mahrem alanın baskalarına kapalı ve yalnız kişiye mahsus özel bir alana gönderme yaptığını, kamusal alanın ayırt edici yanının ise "alenilik" ve "izlenebilirlik" olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda da iki alanın birbiri içine geçtiği durumlar olduğunu ve kimi zaman "özel alanın kamusal alanın tahakkümüne maruz kaldığını" belirtmektedir: "Mahremiyetin kişisel olanı gizleme, mümkün olduğunca dışarıya kapatma karakteri, kamusal alanın herkese açık olma ve aleni kılma özelliği tarafından kontrol edilmeye müsaittir. Söz konusu iki alan arasındaki bu çelişik durumun hikâyesi bir açıdan da modern bireyin oluşumunu anlatmaktadır". Sennett'in kadın bedeninin dışsallaştığı, mahremiyetinin ortadan kalkabildiği yani ahlakla kurduğu ilişki, üzerinde durulması gereken bir noktadır: "Ahlak dışı bir alan olarak kamu, kadınlar ve erkekler için çok farklı şeyler ifade ediyordu. Kadınlar için kamu, kirlenerek ve 'kargaşa dolu, almış basını giden bir girdap' içine sürüklenerek erdemlerini yitirme tehlikesine girdikleri bir yerdi. Kamu ile rezalet yakından ilişkiydi. Bir burjuva erkek için kamu farklı bir ahlakî özellik taşıyordu" (40).

Geleneksel İslami hayat ile modern yaşam bu konuda taban tabana zıttır: gelenek hayatın esasını mahremiyet ve rahimiyet üzerine kurarak kadını mahrem ve ziyet olarak tanımlar ve sistemini bu mantık üzerine kurarken; modern toplum ise rahimiyet vasfından çıkarak "*pornografi*" üzerine yani gösterilen bir şeye dönüştürmüştür. (Öğüt:2010,s.80-87; Bergen:2015, 40) Biri kendini bir mücevher saklarmışcasına gizlerken, diğeri olabildiğinde kendini sergilemek ve görünmek istemektedir. Geleneksel şehir olabildiğince mahremiyeti korurken, modern kapitalist şehir kadını sokağa atarak bir anlamda ziyeti kirlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında bütün bir modernleşme süreci esasında mahremiyete müdahale ve onun ihlalidir. Artık kadının kapitalist dünyada mahremiyeti kalmamıştır. Kapitalizmin ürettiği kent tasarımında savunmasız kalmıştır. Pratikte bakıldığında caddeye büyük pencereler, avlusuz ve perdesiz evler, plajlarda çıplak insanlar, dekolte kıyafetler moderniztenin zorunlu sonuçlarıdır. Modern mimarî tarzı yapılaşmalar ve konut tasarımlarında mahremiyetin sınırları değiştirilmektedir. Yeni mimarî düzenin getirdiği "açık mutfak, mekânlar arası saydamlık" gibi unsurlar, geleneksel mahremiyet açısından köklü bir değişiklik ve kopuş arz etmektedir. Günümüzde moda olan Fransız pencere/camlar ve storalar mesken mahremiyetini kaldıran, evleri dışarıya açan ve görünür kılan hususlardır.

Mesken mahremiyetinin ihlal edilmesiyle, İslam toplumunda aile hayatının ve özellikle de -bu hayatın merkezinde yer alan- kadının mahremiyetinin olumsuz etkilendiği açıktır. Öyle ki geleneksel pazar çantasında bile başkalarının görmesini engellemek için kılıf kullanırken, diğeri inadına aldığı her şeyi gösteren şeffaf çantalar kullanır. Hasır çantadan Pazar filesine geçiş, geleneğin mahremiyetinden moderliğin pornografik dünyasına geçişi ifade eder. (Öğüt: 2010, 83)

Sonuç:

Mekan, insanın ideal hayal dünyası içinde inançlarına, hassasiyetlerine göre şekillenen metafizik yapılardır. Her medeniyet kendi mekanını ve şehrini üretir. İslam şehirlerinde mekanı belirleyen en önemli unsurlardan biri de mahremiyettir. Mahremiyet fitri bir olgu olduğundan hiçbir zaman bütünüyle

ortadan kalkmaz; bir hassasiyet olarak her daim vardır, ama tezahürleri farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Toplumun farklı mekanlarında, koşullarında yaşayan kişiler ve cinsiyetler (özneler) için değişen çeperele (nesnelere) bürünerek varlığını devam ettirir. Her çağda mahremiyet değiştiği için başka başka mahremiyetler inşa edilir.

İslam, kadın mahremiyetini yalnızca fiziksel veya sözlü iletişimle değil, görme yoluyla dahi bozabilme olasılığını en aza indirgeyen katı ayrımcı kurallar getirir. Bunu da mahremiyet anlayışına bağlı olarak kurumsallaştırır. Haremin yapısı, kapı ve pencerelerin yerleri ve şekilleri, mekânlar arasındaki uzaklık, bütün bunlar belli ölçüde ayrımcı kurallar ve normlardan kaynaklanırlar.

İslam şehirlerinde mahremiyet hayatın her alanında ve aşamasında erimiş halde bulunmaktadır. Bundan dolayı somut ve tek noktada aranmamalıdır. Mahremiyet ev planında, percere şeklinde ve yönünde, avlu duvarında, kapı tokmağında vs. Hayatın her noktasında yaşanan ve somut bir varlığa bürünen bir değerdir. Ancak modern kapitalist medeniyet ve iletişim imkanı mahremiyetin bilinen geleneksel sınırlarını yıkmıştır.

Kaynakça:

- Alada Adalet Bayramoğlu (2008), Osmanlı Şehirlerinde Mahalle, İstanbul.
- Alver Köksal (2015), Osmanlı'dan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekan, Ankara.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. S. Muhammed Cabir el-Attar, (I-X), Beyrut 1994, c.VIII.
- Alshech Eli (2004), "Do not Entire Houses Other Than Your Own: Spher in Eraly Sunni Islamic Thought", *Islamic Law and Society*, 11/3, 291-332.
- Atalar Ali(2004), *Osmanlı Dönemi Antepvleri*, İstanbul.
- Bergen Lütfi, (2015) Osmanlıdan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekan Çalıştayı, Ankara.
- Campo Juan (1991), The Others Sides of Paradise: Explorations into the Religious Meanings of Dometic Space in Islam, Colombia 1991.
- Cansever Turgut (2006:), *İslam'da şehir ve mimari*. İstanbul Timaş Yayınları,
- Ergenç Özer(1984), Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Aratırmaları Dergisi, IV, 69-78.
- Hall Edward T.(1966), The Hidden Dimension, Anchor Book, USA.
- Lady Montagu(t.y.), *Türkiye Mektupları*, trc. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 temel eser, İstanbul.
- Pulhan Hıfısiye, An Enclosed Court, A Conceptual Analysis of The Tradistional Courtyard Hause in Cyrus, İnternational Seminer on Verneclar Settlement.
- Şencan Elif Evrim (2014), "Dört Mekan Bir Kadın: Osmanlı Döneminde Kıbrıs Adasında Yaşayan Müslüman Kadının Yaşam Alanının Mesafe Analizi Yoluyla İncelenmesi", Cumhuriyet Tarih Araştırmaları Dergisi X/20, 195-220.
- O'meara, Simon(2014), Mekan ve Müslüman Şehir Hayatı, trc.Hatice Orman Topçu, İstanbul.
- Öğüt Süheyb (2010), Pornografi ve Tesettür:Egemenliğin İki Difransiyeli, İstanbul Üniversitesi, SBE, Yayınanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öğüt Süheyb (2015) Osmanlıdan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekan Çalıştayı, Ankara.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed (1968), *Tabakât'ül-Kübrâ*, Dâru's-Sâdir, Beyrut.
- el-Kettani Muhammed (2002), *Fas Casimetu'l-İdarisa ve Resailu'l-Ukhra*, Kazablanka.
- Josef Suad (1978), "Women in the Neighborhood Street in Borj Hammoud, Lebanon", *Women in The Muslim World*, Lois Beck-Nikki Keddie, Camridge. (s.544-551).
- Yılmaz Fikret(2000), "Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", *Toplum ve Bilim*, sy.83 Kış. İstanbul, 92-110.
- Yüksel Mehmet(2003), "Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi", AÜSBFD, c. 58, sayı:1, Ankara.
- İbn Teymiye /1974), *El-Hicab li'l-Mer'e ve libasuha fi's-Salaat*, Dimaşk.
- Tanyeli Uğur (2012), İstanbul'da Mekan Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri, İstanbul.
- Işın Ekrem (1998), "Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat", İstanbul, *Tarih ve Toplum*, C.9 no.51.
- Semhûdî(1971), Nureddin Ali b. Ahmed, *Vefâu'l-Vefa bi-Ahbâr Dâri'l-Mustafa*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.